

УДК 007 : 304 : 070

**КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
В НАУКОВО-ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ
ОКСАНИ ЗАБУЖКО «NOTRE DAME D'UKRAINE.
УКРАЇНКА В КОНФЛІКТІ МІФОЛОГІЙ»**

Ольга Квасниця

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, Львів, 79044, Україна,
e-mail: olha_kvasnytsia@yahoo.com*

Автор робить спробу аналізу концепції української інтелігенції в науково-публіцистичному дискурсі Оксани Забужко.

Ключові слова: інтелігенція, аристократія, лицарство, європейська традиція, культурна свідомість.

Українська держава є суверенною мало не чверть віку, а український національний проект залишається незавершеним. Постає нериторичне питання: «Чому?» Очевидно, що націєтворення у своїй генезі зазнає і перервності, і континуїтету. І ця тяглість чи неперервність процесу творення нації і держави безпосереднім чином пов'язана з наявністю чи відсутністю національної еліти, тієї провідної верстви, яка в координатах історичного часу визначає майбутнє свого народу.

Очевидно, що українська суспільно-політична думка має ряд напрацювань у цій сфері. Якщо вести мову про історіографію, то тут наукові розвідки розгортаються або в руслі примордіальної концепції, або в руслі модерністської альтернативи, де кожна по-своєму, використовуючи власний понятійний апарат, розв'язує ключову проблему становлення і розвитку нації, а з нею і провідної верстви (еліти). Відтак питання українського проводу вивчають з погляду ідеології, історії, соціології тощо. А ось з погляду культурної феноменології явище національної еліти наразі ніхто зі сучасних українських дослідників не вивчав. Таку спробу здійснила Оксана Забужко у масштабній історико-культурній студії «Notre Dame d'Ukraine. Українка в конфлікті міфологій», в якій декодує постать, тексти, середовище, історичну добу Лесі Українки, аристократки з родової козацької шляхти, відтворено українську культурну історію, ту «програмну матрицю» цілого українського модерного національного проекту (культурного націоналізму), який покликав до життя українську інтелігенцію ХІХ ст. Завданням останньої було, за М. Драгомановим, «ухопити кінець нитки, що ввірвалась в нашої історії в ХVІІІ ст.», тобто забезпечити зв'язок духовного перемства (культурну трансмісію) між поколіннями, а це, своєю чергою, уже з по-

зицій сьогодення, змушує ревізувати народницько-етнографічний погляд на українську націю, яка з козацької епохи «перескочила» в модерну добу, а українську інтелігенцію поновити в правах на «родовитість», «великопанськість» (аристократизм), що у висліді дозволяє «обґрунтувати неперервну тисячолітню тяглість «українсько-руської» історії як легітимну основу національно-державного існування» [4, с.341]. І саме на долю «української аристократії — як кровної, так і духовної» припала екзистенційна місія такого культурного перемства.

Відтак **мета статті** — дати характеристику концепції української інтелігенції в науково-публіцистичній праці О. Забужко «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій».

Отже, свою концепцію генези і трансформації української інтелігенції О. Забужко вибудовує на основі ідей становлення нації Е. Гелнера, І. Лисяка-Рудницького, В. Липинського, які слугують вузловими пунктами на карті руху історії ідей, з власним культурологічно-філософським наповненням білих плям, корекцією лакун суспільної свідомості постколоніальної культури. Йдеться передовсім про фазу модерності нації, яка в хронологічних координатах припадає на другу половину XIX — першу половину XX ст., а відтак й історичну підготовленість входження в цю стадію завдяки зусиллям і напрацюванням інтелектуальної еліти, «мозку» нації (в термінах М. Драгоманова).

Аналітична схема І. Лисяка-Рудницького передбачає три етапи становлення української нації: княжофеодальний (від Київської Русі до Люблінської унії), козацький (XVII—XVIII ст.) та модерний («національне відродження» XIX ст.), а «генетичний зв'язок» перемстності забезпечується завдяки народові як «підбудові».

Теорія Е. Гелнера дозволяє вивершити конструкцію націєтворення, згідно з якою людство в своїй історії проходить три фази розвитку: доаграрну, аграрну та індустріальну. Кожному етапові притаманна власна економічна (спосіб виробництва), державна/владна (спосіб примусу) і культурна (спосіб світосприйняття і пізнання) системи. Остання фаза розвитку — індустріальна — це епоха націоналізму, зародження і постання націй модерного типу. Націоналізм як політичний принцип, за Е. Гелнером, передбачає, що етнічні, культурні кордони повинні збігатися з політичними, тобто державними. Представники «високої культури» формулюють ідею нації — певної культурної спільноти, яка має стати спільнотою політичною, а отже, мати власну національну державу. Коло замикається — мовна і культурна однорідність стають економічним імперативом, ідеологічною і політичною вимогою. Кордони держави і культури повинні збігатися, культура і держава мають взяти законний шлюб — націоналізм є тією силою, яка цей шлюб уможливує» [2].

Ми свідомі того, що це значною мірою спрощена схема становлення нації. Сама ідея державності як відрубності не постала водномить в програмових засадах «Братства Тарасівців», вона мала свою глибинну передісторію: і в ідеології декабристського повстання, і в текстах Т. Шевченка, і в діяльності «Кирило-Мефодіївського товариства», і в культуртрегерстві «Старої Громади». Врешті-решт вона існувала як «Республіка духа», коли суверенність свого народу українська інтелігенція осягала не через державу, а через культуру, реалізуючи в такий спосіб програму культурного націоналізму.

У цьому контексті О. Забужко пропонує власну інтерпретаційну модель трансформації української інтелігенції від козацько-шляхетської верстви до «інтелігенції традиції» і нарешті до «інтелігенції розриву». На долю останніх двох типів і припадає фаза модерності нації з усіма історичними наслідками від реалізованих і нереалізованих потенцій аж до дня сьогоднішнього.

Отже, спробуємо відповісти на питання, яке порушує О. Забужко: що визначає національну інтелігенцію не просто як суспільну верству, а як культурний тип? Чим відрізняється «інтелігенція традиції» та «інтелігенція розриву» як культуроніми, а не етноніми? Який тип інтелігенції панує нині в Україні?

Передовсім варто почати з того, що поняття «інтелігенція» напрацювання російської соціологічної думки (П. Лавров, М. Михайловський), одним із вузлових моментів якої є «теорія неоплатного боргу». Згідно з цією теорією інтелігенція є головною рушійною силою історії, тією частиною суспільства, яка своїм соціальним станом, своєю можливістю займатися інтелектуальною працею на благо народу цілком зобов'язана саме цьому народові, «людям праці», завдяки яким і коштом яких тільки й можливий соціальний прогрес. Саме з «теорії неоплатного боргу» бере свій початок тема провини інтелігенції перед народом, яка в російській традиції вилася в концепцію «ходіння в народ», так зване «народництво», яке «офіційно» датується 1869 роком.

Перша посутня корекція, яку вносить О. Забужко, це ґрунтовне розмежування двох типів народництва «українського» і «російського», що у висліді дозволяє типологізувати два типи інтелігенції не так за етнічною ознакою, як за культурною: «інтелігенція традиції» та «інтелігенція розриву». Окрім цього, дослідниця повертає в мовний узус термін «великопанськість», на позначення явища «аристократизму» не лише духовного, а й родового, що жодним чином не вписувалося в конструкцію радянського суспільного устрою, чим і пояснюється його вилучення з обігу.

Спроба розмежувати два типи народництва є цілком обґрунтованою. Як зауважує з цього приводу О. Забужко, «еволюція будь-якої форми народництва має розглядатися тільки крізь призму історії конкретної національної інтелігенції». Категорично неприпустимо змішувати до купи, як то довгі роки старанно робили радянська школа, українське народництво (за І. Лисяком-Рудницьким, це 1840-1880 рр.) з його російським аналогом, — це були явища абсолютно різні за генезою, спрямованістю й перебігом, різні як за «суб'єктом» (національною інтелігенцією), так і за об'єктом («мужиком»), — і покрила їх одною шапкою, *ретроспективно*, аж тільки поява на рубежі століть уже «нової», «консеквентної» української інтелігенції — переважно соціалістичного спрямування («петлюрівсько-винниченківського» типу)» [4, с. 299-300].

Українське народництво бере свій початок від «європейського романтичного націоналізму», а точніше від 1846 року, коли М. Костомаров написав «Книгу буття українського народу». «В української інтелігенції (тоді ще за самовизначенням, «малоросійської» — складеної майже виключно з «малоросійського дворянства», нащадків козацької шляхти, рекрутованої після Катерининської Грамоти 1785 р. на імперську службу...) <...> за плечима була цілком інша історична традиція — і на порядку денному стояли інші завдання [4, с. 302-304]. Резюмуючи за І. Лисяком-Рудницьким, дослідниця конкретизує об'єкт українського народництва: «ретроспективна національна свідомість, звернена обличчям до колишньої козацької держави, стояла безпомічно перед но-

вою дійсністю, що утворилася внаслідок включення України до Російської імперії. Тепер же центр тяжіння цієї свідомості пересунувся на живий і багатонадійний об'єкт: народ», читай селянство» [4, с. 304-305]. Таким чином, певна частина українського дворянства, з одного боку, асимілювалося, з іншого — родова козацька шляхта була ущемлена в правах та вольностях, адже тепер правовий статус останньої визначався не європейською традицією, тобто за походженням, а «вислугою на імперській службі». Відтак причини для українського «народолюбства» також були іншими, аніж у російській інтелігенції. Серед мотивів, передовсім психологічних, українського народництва О. Забужко виокремлює такі: поразку колоніальної шляхти на війні з імперією як на легальному фронті (петиції дворянства до сенату та Герольдмейстерської контори), так і на радикальному — (декабристське повстання, «в якій українці, вкупі з поляками, відіграли неабияку роль не лише «числом», а й *ідеологічно*» [4, с. 307]); Цей досвід внутрішніх політичних поразок, незалагоджена родова кривда вчорашньої «політичної нації», «весна народів», що розгорталася у Європі, втрата власної шляхти до середини XIX ст., що практично означало «вимкнення кількасотлітнього переємства автохтонних культурних традицій», а відтак органічно-культуротворчий елемент «закріплюється за селянським «мужицьким» побутом, який тому й ідеалізується як останній консервант хоч і «німої» (позбавленої горішнього поверху — книжної артикуляції), але таки «живої» культурної тожсамості...» [4, с. 312]. Все це у висліді й спричинило виникнення українофільства — автентичного українського народництва.

Російське ж народолюбство, за словами Ю. Шереха, історично «постало з переляку російської інтелігенції, коли вона побачила, як мало знає *мужика*. Це було прагнення ународнитися, заперечити себе як інтелігенцію» [6, с. 420]. Оце незнання свого народу (і не лише воно) породило психологічне підґрунтя комплексу провини. Надто різні завдання (читай — історичні обов'язки) ставили перед собою ці два типи інтелігенції. Один органічно розвивався в європейській традиції, другий — перманентно дистанційовувався від Заходу, один був поневолений разом зі своїм народом, другий — розширював кордони Російської імперії, один намагався освічувати народ і підіймати рівень його самосвідомості, другий — теоретизував про «духовну вищість Федьки над Гете».

«Оригінально українське народництво, — зауважує О. Забужко, — і в «Книгах буття...», і в Шевченка <...> було шляхетським (козацько-лицарським) *світоглядом* — за всією своєю мотивацією, етосом і спрямованістю». А «її модель нації (української інтелігенції — О.К.), — продовжує дослідниця, — була взагалі не д е р ж а в н и ц ь к а (і вже точно не імперська! — уточнення наше. — О.К.) (в цьому питанні вона преспокійно обходила тим-таки, ще декабристського виробу, федералізмом!), — а д у х о в н о - к у л ь т у р н а, з дуже сильним етичним наголосом на *рівності й свободі* [4, с. 315]. Хоча до державницької ідеї українська інтелігенція таки повернеться. А от етос рівності й свободи, то риси лицарської свідомості («лицар питома самоназва козацтва»).

«Козацькі «висока любов до особистої свободи, по якій вони (козаки) воліли люту смерть ганебному рабству», та «братерський» рух «комітату» з виборною демократією, заснованою на моральному праві, були потрактовані за основу української «народної етики» — а відтак і за наріжний камінь для побудови *української нації модерного типу*» [4, с. 319].

Перші покоління українофілів О. Забужко називає «духовними лицарями» дантівського типу. Підставою для такого порівняння став список лицарських чеснот Данте і визначення українофільства, яке подав В. Антонович. «Під словом **українофіли** ми розуміємо тих уродженців Південноруського краю, які настільки обізнані зі своєю батьківщиною, що встигли констатувати відмітні риси її народонаселення, настільки *розвинені*, що можуть і літературно викласти свої переконання, настільки *люблять свою батьківщину* і бажають їй розвитку та успіху, що *вважали б ділом гріховним замовчувати її особливості та похідні з тих особливостей* конечні потреби, настільки *не виключно заклопотані особою кар'єрою й добробутом*, що в міру спромоги, в законних рамках готові обстоювати свої переконання, незважаючи на упередження, з якими звичайно зустрічаються їхні погляди, та наслідки цих упереджень» [4, с. 321].

А ось етичний норматив для духовного лицаря за Данте: *fortezza* (щира відвага), *temperanza* (поміркваність у їжі), *liberalitade* (поміркваність у матеріальному), *magnificenza* (велич), *magnanimitade* (розумне прагнення слави), *amative d'onore* (помірквана амбіція), *mansuetudine* (стримування гніву), *affabilitade* (здатність до світського спілкування), *veritade* (уникання похвальби), *eutrapelia* (дотепність), *quistizia* (справедливість і любов до справедливості). Як зауважує О. Забужко, в «портреті українофіла» присутні майже всі лицарські чесноти, за винятком етикетних: і щира відвага, і поміркваність у матеріальному, і розумне прагнення слави — «тут успіху [«преуспяння»] для батьківщини», і здатність до світського спілкування («власне та, дивакувата вже для сучасного вуха, «розвиненість» настільки, щоб «і літературно викласти свої переконання»), і оця помірквана амбіція, коли справа ставиться вище за власну особу і власні інтереси, і найголовніше — справедливість і любов до справедливості. Тому, на думку дослідниці, перші покоління українських народників були «тими, хто після занепаду лицарської (у вітчизняному еквіваленті, козацької) доби змінив меч бойовий (у вітчизняному еквіваленті, шаблю) на духовний («нашого завзятого Головатого» — на «нашу думу, нашу пісню»), керуючись у своїх діях тим самим шляхетсько-лицарським кодексом служіння і посвяти і розбудовуючи свій рух за тією самою лицарською моделлю («таємного товариства», або, як злостиво скаже С. Єфремов, «релігійної секти»)» [4, с. 325].

Психологічний портрет «інтелігенції традиції» («лицаря без страху і догани») визначається фундаментальними категоріями лицарсько-шляхетського кодексу: воля, честь (котра цінувалася вище від життя), відвага («без страху!»), право й обов'язок («мушу» значить «можу», оте ортегівське «життя обернене в дисципліну»), звичай, присяга (присягали на українство «Братство Тарасівців» на Чернечій горі), вірність (не лише родові, отому предківському спадкові, який задається нащадкам як моральний імператив для наслідування і посідання, але водночас який має бути обраний свідомо, як результат «свободи волі», а не пасивної даності, а й передовсім сакральній інстанції — народові та Богові) і служіння (ця ідея задається передовсім родовою традицією «noblesse oblige» (походження зобов'язує).

Щодо питання вірності предківському спадкові та ідеї служіння, виникає цілком закономірне запитання (щоправда, це питання постколоніальної культурної свідомості): а як бути з тими представниками української провідної верстви, які такі були асимільовані цілком чи частково: як-от «покатоличена

шляхта» чи «зрусифіковане дворянство»? Чи відповідали вони зазначеним вище чеснотам? Чи були свідомі своєї місії?

Очевидно, що були випадки і зради, і цілковитого зречення себе і свого, і «кочубеївські» доноси і вислужництво з вигоди тощо. Але не такі постаті вводили народ в історію, не вони реалізовувала — підкреслимо свідомо! — український національний проект.

О. Забужко цілком обґрунтовано виходить із зазначеної колізії, ми б сказали за схемою «Богові Боже, а Кесарю — кесареве!» «Наші нащадки спольщеної або зрусифікованої шляхти анітрохи не вбачали в такій «зміні культурної лояльності» *розриву з традицією*, — зазначає дослідниця, — як не вбачали її строго кажучи, і в переходах своїх батьків та дідів «у малоросійське дворянство» або «під австрійську корону». Не забуваймо, що зраду «народу», в етнографічному сенсі, як з р а д у н а ц і о н а л ь н и х інтересів українській шляхті вперше інкримінував Т. Шевченко. Сама ж українська родова шляхта, в тому числі і народницька <...> зовсім не вважала своїх предків «зрадниками» — радше жертвами історичних обставин, як дуже типово, коментувала переорієнтацію свого діда «на Петербург» навіть найзагарливіша з українофілів, Олена Пчілка — «На таку путь зігнала московська сила українську старшину!» [4, с. 337-338]. Що більше, саме приклад родин Лесі Українки, А. Шептицького, В. Вернадського, П. Скоропадського та ін. як місія свідомого служіння підтверджує право української інтелігенції традиції на родовитість, а відтак на шляхетно-лицарський етос. «Повертаючись, на великому переломі модерної історії, на службу «до своєї народности» (так само, як два з половиною століття раніше їхні предки — з-під польської корони, тільки тоді — в козацьку старшину, тепер — у національну інтелігенцію), українська шляхта *платила родові борги*, — таким чином, до речі, історично востаннє стверджуючи себе саме як *шляхту* (різничинець родових боргів не має!), — підкреслює О. Забужко [4, с. 334].

Окрім того, О. Забужко діагностуючи хвороби нашого національного проекту з позицій сьогодення, пропонує змінити оптику бачення схеми: «плебейська нація» (синонім «селянська», в теорії суспільствознавства — це нації «пробуджені» до життя у XIX ст. без своєї верхівки, бо та на службі у чужих державах) — і тоді наша шляхта «зрадники» («феномен Гоголя») — на те, що «наша шляхта є просто шляхта як усяка інша, тільки історично пригальмована на рубежі XVIII — XIX ст. у модернізаційному процесі, — і тоді мусимо включити в український культурний ареал і весь її *імперський внесок*, свого часу безцеремонно «експропрійований» імперією на користь російського *народу*...». І далі: «Мусимо визнати «свій пай» у розбудові Російської імперії, оту саму трьохсотлітню «Маросейку» української історії, що її донині «методологічно розгублена» російська історіографія бере за доказ «общерусского единства», — не моральною девіацією, не загадковою похибкою розвитку <...> а наслідком таки питомого українського — ранньомодерного — «національного проекту» («православної імперії» з «духовною столицею» в Києві), який не вдалося зреалізувати в його первісному вигляді, але, який при всій його «затратності» (бо під цивілізаційним оглядом він Україні обійшовся й справді не облічимо дорого!) «на довшу мету» беручи, тобто з точки зору вже незалежної України XXI століття, видається не таким уже й стовідсотково провальним...» [4, с. 359-360]. Зрештою, як підкреслює О. Забужко, цю останню версію щодо «надзавдань» обстоював М. Драгоманов. Зокрема у «Чудацьких думках про українську націо-

нальну справу» оцінюючи українську історію у «категоріях багатівікової тягло-сти» він зазначав: «Правдиво науковий, широкий погляд на історію України мусив би показати нашій громаді й чужим, як фатальні національно-крайові задачі сповнялись і під чужими урядами і як поступ цивілізації на Україні, навіть і в чужій формі, вів до того, щоб виготовити ґрунт для свідомого українства» [3, с. 491]. І саме одним із завдань, які покладав М. Драгоманов на українську інтелігенцію, було «ухопити кінець нитки, що ввірвалась в нашій історії в XVIII ст». Саме це століття було маркантним в історії українського народу в політичному, культурному, врешті — цивілізаційному вимірах: до XVIII ст. Україна була органічною складовою європейського культурного материка. Тому відновлення власної культурної пам'яті, повернення до самого себе — стало «життєсмертним» завданням «інтелігенції традиції». М. Драгоманов писав з цього приводу: «Чи вмітять наші письменні люди вхопитись за край тієї нитки, котрий тягнеться сам по собі в нашому мужицтві, чи вмітять прив'язати до нього й те, що виплела за XVIII — XIX ст. думка людей, котрих історія не переривалась, і звести в темноті й на самоті виплетену нитку — іноді більше бажання, ніж ясної думки — нашого мужицтва з великою сіткою наукових і громадських думок європейських людей — ось в чому тепер все діло для теперішніх письменних людей на нашій Україні.

Ось де для них: чи жити, чи помирати?!» [3, с. 289-290]. Саме покоління «інтелігенції традиції» забезпечило переємність від України козацької — до модерної України.

Коли ж мовити про «інтелігенцію розриву» як культурний тип, то вона посідатиме не просто інші, а цілком протилежні категорії культурної свідомості. Якщо українська інтелігенція у своїй генезі мала козацько-шляхетський первень з глибоким закоріненням у європейській традиції (остання формувалася на релігійному ґрунті), то російська — була штучним витвором Петра I, і шляхетської традиції у неї не було. Було лише дворянство, «аристократія історично молода і суто світська». Як зауважує О. Забужко, «як така вона являє собою вимушений «продукт історичного дефіциту» — покликаний компенсувати в російському суспільстві (де держава, як сім біблійних худих корів, пожирала всі громадські інститути й найсильнішою «точкою опори» було імперське чиновництво) не що інше, як с л а б і с т ь і н е с а м о с т і й н і с т ь т р а д и ц і й н и х е л і т — *політичної, культурної, релігійної* водночас, «одним пакетом» [4, с. 501]. Як аргумент дослідниця наводить міркування М. Булгакова про природу російської інтелігенції: «Дерево європейської культури й досі, навіть незримо для очей, живиться соками старого релігійного коріння. Цим корінням, цим *здоровим історичним консерватизмом* і підтримується міцність цього дерева <...>. Наша інтелігенція у своєму західництві не пішла далі зовнішнього засвоєння найновіших політичних і соціальних ідей Заходу. <...> Спочатку було варварство, а потім возсіяла цивілізація, тобто просвітництво, матеріалізм, атеїзм, соціалізм, — от нескладна філософія історії середнього російського інтелігентства. <...> Через це розривається зв'язок часів у російській освіті, і цим *розривом духовно хвора наша батьківщина*» [1]. Відтак, на думку О. Забужко, щоб стати «точкою опори в суспільному організмі» (за Токвілем), щоб виконувати *духовно-охоронну* функцію, «ліквідацію розриву», російському дворянству було замало історичної традиції. Тому «центр духовної ваги змістився на інтелі-

генцію — з якнайдоречнішим у цьому випадку епітетом «революційну», чие призначення було не «скріплити», а цілком навпаки — «розхитувати» [4, с. 500].

Що більше, за генезою російська інтелігенція була, в термінах В. Липинського, «здеклясованою», «збірною», такою, що походила з «духовенства, збанкрутованого дворянства, селянства, міщанства, всякого «разночинства». Відтак, за словами О. Забужко, бути проводом нації, який об'єднує, організовує, консолідує, тобто бути тією універсальною елітою, яка завдяки «суспільній традиції» стає «суспільним магнітом», точкою опертя в собі самій, російська інтелігенція не могла, оскільки цих якостей вона не посідала. Її стиль життя, за В. Липинським, є «розрив зі всякою зборною громадською традицією. Ніякого оділиченого досвіду, ніяких оділичених цінностей: все можна і треба пробувати і при тім нема нічого до страчення» [5, с. 489]. Саме через таке ціннісне «безгрунтянство», через історичну несамостійність, цей тип інтелігенції приречений на «народництво» як чинник моральної легітимізації у власних очах.

Відтак, О. Забужко продовжує порівняльний аналіз «інтелігентських психокомплексів» на предмет «тотального «демократизму» й «народолюбства». Як зауважує дослідниця, «демократизм буває різний, і «любити народ» можна також по-різному».

Українська «інтелігенція традиції» не мала комплексу вини перед народом, бо не протиставляла себе народові, а була з ним одним духовним цілим. За словами О. Забужко, не лише в Лесі Українки не було нічого від ідеології «розкаяної дворянки», а «в усій українській інтелігенції, що себе від «братчиків» почавши, такою усвідомлювала — «істими українцями, хоч простого, хоч панського роду» (В. Липинський своїми «хліборобами» тільки вивів цю свідомість в її історичному фіналі на філософсько-системний рівень)» [4, с. 506]. Неспростовним аргументом став історичний іспит на «класову гармонію», який наводить дослідниця, зі спогадів Є. Чикаленка, коли по Україні горіли панські маєтки, то «тільки поміщиків-«громадівців» — нотабене, у с і х без винятку! — хвиля «народного гніву» оминула стороною» [4, с. 597]. Розправа оминула очевидно тому, що в ментальних пластах народу спрацювала зворотна психоемоційна реакція на «лицарський психокомплекс «оборонця покривджених». Можна сказати, коло замикається: від Шевченкового «найменшого брата», «малих отих рабів німих» до Лесиноного — «ми світочі свого народу». А це вже, як каже О. Забужко, «одне духовне ціле». Тому-то «аристократичний протекціонізм» і становив сенс життя «інтелігенції традиції». Саме через культуру українська інтелігенція досягла суверенності свого народу, і саме цей останній чинник «духовно усправедливлював українську «інтелігенцію традиції» — не як некрасівського «народного заступника» за мужика перед властями (хоч і таке «заступництво» з порядку денного, звісно, не знімалося <...> але «символом віри» було не воно), — не «по горизонталі», а «по вертикалі»: як «відпоручника» за «свій народ» перед невидимою трансцендентною інстанцією (у секулярному виразі — перед історією, нащадками і т. д., але на чуттєвому рівні все це тільки різні «псевдоніми» Абсолюту)» [4, с. 508]. Зрештою, ніщо інше, як сакрум був є і буде тією центральною віссю, довкола якої надбудовується культура як живий організм. Останній-бо розгортає себе до життя в часі і просторі в цілком інших координатах, аніж культура без сакруму. «Інтелігенція традиції» легітимізує себе по вертикалі (перед Богом), тоді як «інтелігенція розриву» — по горизонталі (перед народом). Відбувається фетишизація народу як морального кредито-

ра й працедавця, і як слушно підкреслює дослідниця, «працедавця, як відомо, можна й змінити, коли він не виконує умов «соціальної угоди», — Винниченків скандал з «переходом в російську літературу» тут воістину емблематичний...» [4, с. 509]. Відтак комплекс провини спонукає «інтелігенцію розриву» віддячитися народові практично, «відробивши» йому, «полегшивши йому умови життя». Оце останнє і стає психологічним підґрунтям народоловства. Як зазначає О. Забужко, «на цьому психологічному ґрунті й утверджується той специфічний *утилітаризм* російського народництва, «який заперечує всі абсолютні цінності і єдину моральну ціль вбачає в служінні суб'єктивним, матеріальним інтересам «більшості» (або народу)», — і народництво обертається, як точно визначив С. Франк, «нігілістичною релігією земного благополуччя. Це й розуміють у нас під демократизмом аж до сьогодні. Іронія в тому, що якраз «інтелігенція традиції», з усім її духовним аристократизмом, була не порівняно послідовніша у своєму демократизмі, ніж «інтелігенція розриву» [4, с. 510]. Демократизм української інтелігенції базувався на філософії християнського гуманізму, коли об'єктом любові виступав не абстрактний народ, а конкретна людина, «ближній» («За Вашу ідею, — писала Леся Українка до М. Драгоманова, — що мусить бути одна правда і для мужика, і для пана, я завжди стояла і буду стояти»); на протестантському культі праці (як зауважує дослідниця, обсяги виконаної «громадівцями» роботи організаційної, культурної, наукової, педагогічної та ін. до того ж на громадських засадах — тобто у вільний від роботи час! — для сучасної людини є «поза межами можливого»); на посіданні приватного права (*privi-legia*) як синоніму підвищених обов'язків на тлі загального права (за І. Франком, «для скованих волі, / Для скривджених кращої долі / і рівного права для всіх»).

«Інтелігенція розриву» приватне право трактувала «як форму зверхності над іншими»; культ праці як гін «священного обов'язку» був непригаманий їй («Російський «героїчний інтелігент, — визнає М. Булгаков, — не вдовольняється роллю скромного робітника <...>, його мрія — бути рятівником людства або принаймні російського народу» [1]. І найдраматичніше, цей тип інтелігенції не вважав себе одним цілим зі своїм народом. Як зауважує О. Забужко, «інтелігенція розриву» зі своїм «народушком» *ніколи себе психологічно не ідентифікує*. Звісно, вона працює *для* народу, йде з народом, мріє з ним *злитися* <...> Але *сама вона не є н а р о д о м*, вона навек закріплена щодо нього в позиції поза-перебування...» [4, с. 514].

І на завершення порівняльної характеристики портретів двох типів інтелігенції, дослідниця акцентує на етосі любові і ненависті як ціннісно різновалентних рушійних первнях усякого демократичного руху — егалітаризму й волелюбства. «Українська «інтелігенція традиції» клала в голови *любов до свободи*, а російська «інтелігенція розриву» — *ненависть до нерівності*» [4, с. 524]. Для останньої свобода ніколи не була пріоритетною на шкалі світоглядних цінностей. «Саме пристрасний *пафос руйнування*, — підкреслює О. Забужко. — «здатність зненацька відриватися від ґрунту, від побуту, історії, спалювати всі свої кораблі, ламати все своє минуле в ім'я незнаного майбутнього», — словом «с в а в і л ь н е б е з ґ р у н т я н с т в о» <...>, що в ньому вбачає «одну з найглибших особливостей» російської душі, Мережковський і вважає істинною, «страшною» «свободою духа» [4, с. 527]. І дослідниця резю-

мує далі: «вся її безрелігійна «свобода», *свобода без верховної інстанції* — то насправді лише «страсть к разрывам», помилково взята за свободу [4, с.529].

На підставі вищесказаного може скластися враження надмірної категоричності в оцінках двох типів інтелігенції. Однак варто наголосити, що йдеться передовсім про культуроніми як категорії для порівняння без етнічної прив'язки чи, як каже дослідниця, «етнічного паспорта». Саме ціннісна парадигма цих типів інтелігенції і задавала тон культурно-цивілізаційному рухові XIX — XX століть.

Чи вдалося українській інтелігенції відповісти на виклики історії (в термінах А. Тойнбі), тобто зберегти свою світоглядну матрицю? І так і ні.

З одного боку, як стверджує О. Забужко, модель трансформації шляхти в інтелігенцію є незмінною для відтворення аристократії «не по крові, а по духу» і в модерний період, і в день сьогоднішній. «І ніяким вольовим рішенням її не змінити: духовна аристократія репродукується тільки й виключно шляхом прямої міжпоколінневої трансмісії цінностей у «локальних спільнотах», творених «інтелігенцією традиції», — навіть в умовах національної держави й національної школи.

«Духовний аристократ», так самісінько як і «кровний», визначається, по-перше, «родоводом» — духовними батьками, тими, хто його «породив», тобто постатями його Вчителів (це перший «розпізнавчий знак» — нема «аристократа» без «родоводу», і якщо в життєписах чи, ще показовіше, власних спогадах діячів національного пантеону не знайти жодного сліду присутності фроммівського «навчителя власним прикладом», значить, перед нами типовий «інтелігент розриву»), — а по-друге, особистою «вірністю» їхньому «спадку», тим, як він «виконав» накладений на нього цим спадком «обов'язок» («nobles oblige!») [4, с. 542]. Прикладом чого є феномен київського шістдесятництва.

З іншого боку, драмою української культури XX ст. було те, що європейський тип інтелігенції, породжений козацько-шляхетською традицією, був, як каже О. Забужко, витіснений силою внутрішньої інерції колоніального розвитку зі суспільно авторитетної позиції «інтелігенцією розриву». І саме за зразком останньої відтворювалася надалі українська інтелігенція: що радянська, що пострадянська.

Отже, ціннісне безгрунтянство, порушення духовної ієрархії, хамократія (а в термінах Ортеги-і-Гасета — «бунт мас»), розрив культурної пам'яті — все це спричинило «розшляхетнення», «розінтелігенчення» української культури, а у висліді не дозволило завершити національний проект.

Відтак подолання комунікаційного розриву між духовною аристократією і постколоніальною/постгеноцидною культурою — необхідна умова історичного тривання української нації.

1. Булгаков С. Героизм и подвижничество (Из размышлений о религиозной природе русской интеллигенции) // Вехи. Сборник статей о русской интеллигенции / С. Булгаков. [Електронний ресурс] . — Режим доступу: <http://www.vehi.net/vehi/bulgakov.html>

2. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм / Е. Гелнер. — К.: Таксон, 2003. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/gellner/gel01.htm>
3. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // Вибране / М. Драгоманов. — К., 1991.
4. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій / Оксана Забужко. — К.: Факт, 2007.
5. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали / Упор. Т. Гунчак і Р. Сольчаник — Т. 1 / В. Липинський. — Б. м.: Сучасність, 1983.
6. Шерех Ю. Зустрічі з Заходом // Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. — Т.1. / Юрій Шерех. — Харків: Фоліо, 1998.

**THE CONCEPT OF UKRAINIAN INTELLIGENTSIA
IN OKSANA ZABUZHKO'S SCHOLARLY
AND JOURNALISTIC STUDY «NOTRE DAME D'UKRAINE.
UKRAYINKA IN THE CONFLICT OF MYTHOLOGIES»**

Olha Kvasnytsia

Ivan Franko National University of Lviv,
Generala Chuprynky str. 49, Lviv, 79044, Ukraine
E-mail: olha_kvasnytsia@yahoo.com

The author makes an attempt to examine the concept of Ukrainian national intellectuals (intelligentsia) in the scientific discourse of Oksana Zabuzhko.

Key words: intellectuals, nobility, chivalry, European tradition, cultural conscience.

**КОНЦЕПЦИЯ УКРАИНСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ
В НАУЧНО-ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ
ОКСАНЫ ЗАБУЖКО «NOTRE DAME D'UKRAINE.
УКРАИНКА В КОНФЛИКТЕ МИФОЛОГИЙ»**

Ольга Квасниця

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, Львов, 79044, Украина
E-mail: olha_kvasnytsia@yahoo.com

Автор анализирует концепцию украинской интеллигенции в научно-публицистическом дискурсе Оксаны Забужко.

Ключевые слова: интеллигенция, аристократия, рыцарство, европейская традиция, культурное сознание.

Стаття надійшла до редколегії 13.10.2013

Прийнята до друку 14.10.2013